

Шкільна бібліотека

Григорій Тютюнник

Вир

Харків
«Фоліо»
2018

КНИГА ПЕРША

Гомін, гомін по діброві,
туман поле покриває,
туман поле покриває,
мати сина призиває:
— Вернись, синку, додомоньку,
змию тобі головоньку...
— Мені, мамо, змиють дощі,
а розчешуть густі терни,
а висушать буйні вітри...

Українська народна пісня

I

Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беєва гора, покрита лісом, на південь — заткана маревом рівнина, по якій в'ється полтавський шлях. Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обр'ях, як зелені острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською, назвою — Ташань. Весною вона скресає, і тоді селяни б'ють ломами кригу, щоб не знесло ветхого місточка; літом пересихає так, що в деяких місцях її перебродять кури на сусідній хутір Залужжя і навіть там несуться, що є досі основною причиною сварок між троянівськими і залужанськими молодлицями. Батькуватись жінкам дуже зручно: вийдуть одна насупроти другій, стануть на різних берегах і, гарненько поскладавши на грудях руки, починають: «Чого це ти, Мотре, мою курку на Залужжі припинаєш? Хіба вона твоя, чи що?» — «Хай тебе колючками до землі припне! Може, птиця води напитися прийшла та й перелетіла на сю сторону, так оце я вже й винна?» — «А щоб тебе кров гаряча спила, брехухо кривошия! Що ж ти ще і відкараскуєшся, що ти моєї курки не припинала, як моя зозулястенька приволокла на лапці шманделок твоєї спідничаної пілки?» — і пішло, і пішло, що й до вечора не переслухаєш. Над річкою було дуже лунко, через те всі чули і про кожну таку чвару знали на обох берегах.

У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози, і коли голова сільради Гнат Рева їде куди-небудь лінійкою по службових справах, то наказує кучерові, одноокому Кузьмі, розганяти їх байбарою, щоб не задавити котрогось. Є магазин, у якому продається вакса, хомути,

горілка, сіль, гас, вила, підситки, вухналі, сковороди і крам на кофточки.

На західній околиці села, біля самого байраку, живе Йосип Вихор, по-вуличному — Йонька. Велика, вкрита соломою хата притулилася біля яру, поруч з нею хлів, ще далі, в садку, клуна — житло для горобців та голубів, що воркують під бантиною у солom'яних кошелях. Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою.

Сім'я в Йоньки така: старший син Гаврило — широкоплечий, біловусий здоровань, на одну ногу кульгавий (як був ще пастушком — бугай ногу потовк). Іде вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються, думають, що то він їх дратує. Середульший Федот — дрібноростий, чорненький, схожий на батька. Цей служить в Червоній армії, добився двох кубиків, і його портрет висить на покуті поміж рушниками. І найменший — Тимко. Цей вдався не в матір, не в отця, а в проїжджого молодця. Високий, тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі, черкеські, дивляться спідлоба. Як іде селом, зустрічні дівчата полум'ям займаються. Одним словом, добрячий парубок, одна печаль серце лиже: з дитинства байстрюком дражнять.

В 1920 році, після кривавої січі червоних із махновцями, пішла молода красива Уляна у яр по воду. Бачить — звівся з бур'яну чоловік, хотів щось сказати та й знову повалився в траву. Підбігла до нього Уляна, аж то червоний боєць: лице в крові — очей не видно, ліва нога шаблею порубана, видно, лежачого сікли. Простяг до неї руки, благає: «Візьми мене, молодице, звідси, загину я тут». Обняла його Уляна за спину поміцніше та й повела геть від смерті...

Відлежувався боєць на горищі. А щоб діти про нього не довідалися та не розтеленькали по селу, спровадила їх Уляна до своєї матері.

Через півтора року повернувся додому Йосип, якого червоні брали в обоз, гульк — а в колісці тугенький, мов гарбузик, хлопчик гойдається, ніжками на Йоньку свариться.

Місяць ходив Йонька як хмара грозова. Вночі пробирався до хатинки, де жила Уляна з байстрам, щипав її за груди так, що капало молоко на сорочку, допитував, хто сплюндрував дім, але вона мовчала. Тоді він закривав подушкою рот і люто бив кулаками під серце. Від тих побоїв поволі тьмарилася її здорова сільська краса, тверде тіло

обм'якало і в очах згасала жага кохання. Йосип на все життя затамував на неї злобу, по-звірячому ненавидів Тимка. Люди це бачили, і якимось найближчий сусід Йоньки, Павло Гречаний, сказав йому на вухо: «Ти, Йонько, хлопчиська не карай і сам не печись. Чий бичок не плигав, а телятка ваше». Йонька ніби погодився, але ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце, як чорна п'явка, і часто він вибухав таким гнівом, що всі домашні ходили як по струнці, чекаючи, доки перейде буря. Одному Гаврилові велося дещо спокійніше, бо він уже був чоловіком сімейним і жив на відділі по-сусідськи з батьком.

II

— Тимку, вставай! Світає вже, — розштовхувала Уляна сплячого сина, стягаючи з нього рядно.

Тимко схопився і, намацавши на жердці одягу, став хапливо зодягатися. З хатини крізь відчинені двері тоненькою смужкою пробивалося світло, спалахувало на мідних шпугах, якими була обкута скриня, що стояла у великій хаті, де спав Тимко. Парубок вийшов умиватися в заболочених чоботях, військових галіфе (подарунок від Федота), чистій полотняній сорочці, вишитій хрестиком.

— Чого ви мене так пізно збудили? — запитав він хрипким зі сну голосом, стурбовано глянув на малесенькі вікна, за якими чорніла світанкова пільма.

— Тебе добудишся! Менше б по вулиці тинявся. Ось ми пропишемо Федотові, як ти тут розпарубкувався та розволочився.

Увійшов Йонька в облізлій заячій шапці, теплій сардачині, з якої висіло ватяне рам'я, і чоботях-бухалках, гримнув оберемком дров біля печі.

— Куди вас сьогодні? — запитав він і засмердів люлькою так, ніби в хату ввалився цілий табір циган. Сухеньке личко, заросле сивою борідкою, робило його схожим на продавця ікон.

— Ідемо орати до Вишневого хутора.

— Істика з дому не бери. В хазяйстві знадобиться.

— А я його коли брав?

— Брав чи не брав, а слухай, що тобі кажуть. І гулі мені припини, моду яку взяв, чортова погань! Станеш хліб заробляти, тоді й волочись, а доки мій жереш — дзуськи!

Тимко, що саме втирався після вмивання, скрутив під рушником дулю: «Ось на, погризи. А на вулицю ходив і ходитиму, тебе не питаю». Мати поставила на стіл ринку з товченою картоплею і миску сметани. Тимко глянув на сніданок колотним вовком, але до столу не підійшов. Схопивши із цвяшка теплий на вонні піджак, вискочив надвір. Мати наздогнала його вже біля воріт, сунула в руки торбинку з харчами, сказала гірко:

— Ти на батька не лютуй. Він тебе вигодував.

Тимко мовчки взяв торбинку, пішов, не озираючись. Весняний світанок народжувався повільно. В провулках, поміж тинами, клубочилася темрява, але небо було світле і зоряне. Над Беєвою горою бочком висів молодик. За Ташанню по ярах шуміли, спадаючи, весняні води. Сива паморозь блищала на землі, як сіль. Троянівка ще спала, хоч по деяких хатах уже світилося. Дорогою Тимко зустрів Павла Гречаного, що повертався із сторожування від магазину. У шапці, в сіряку, з берданкою за плечима, він виринув із-за верб, як махновець, випросив у Тимка закурити.

— Повіриш, беру на ніч повний кисет і не вистає, — поскаржився він, згортаючи цигарку завтовшки з гвинтівочний патрон. — А ти на роботу? Зустрічав я Марка. Пішов уже...

Давши дядькові прикурити, Тимко швидко попрямував до артілі. «Дотягну до осені, а там подамся на шахти або на заводи. Все рівно дома життя не буде. А там армія підскачить — і почнеться моя самостійна житуха», — роздумував він, збуджений домашньою сваркою і свіжим весняним повітрям, що охолоджувало його розпашілі щоки.

В артільному дворі біля волярні Тимко побачив розлиганих биків, що чорніли в темряві, і низеньку людську постать, яка метушилася біля них. Коли він підійшов ближче, то пізнав Марка, свого однолітка. Підперезаний налігачем, у гостроверхій старій шапурині, він, побрязкуючи занозами, поволеньки збирався на оранку, як той чумак по сіль.

— Го-го! Чого це ти так пізно? Не Орися приспала? Я вже й бичків напоїв, і фураж одержав, а тебе все нема та й нема.

— Роби своє діло.

— О, чого це ти такий сердитий? Цигани приснились?

— Моняйся швидше, бо, доки ми цими рисаками до Вишневого доплуганимося, сонце впівдуба стане.

— Стій! Крутиш головою, як баба Дрецарка, — лаяв Марко рябого вола, що не хотів давати шиї в ярмо.

— Вчора був на мосту на вулиці. — Голос у Марка зробився змовницьким, з хитринкою. — Оріся крутилася біля Сергія Золотаренка, як тічкуюча лисиця. Так очима на нього і стриже. Їй-право. Я питаю: «А де ж Тимко? Чого це ви нарізно?» А вона каже...

Тимко вирвав із ярма занозу, в два стрибки опинився біля Марка. Той шустро відскочив убік і, знявши гостроверху шапчину, низенько поклонився:

— Спасибі батькові та матері, що викохали такого дурнопупа. Ширий товариш йому правду говорить, а він як той черкес, що за кинджал хапається.

— Вони кудись ходили вдвох?

— Кинь занозу, тоді скажу.

Тимко швиргонув занозу на землю, вона вдарилася об війї і глухо дзенькнула.

— Нікуди вони не ходили, це я тобі набрехав. От свята правда. А те, що Оріся на вулиці була, то хоч і хлопців поспитай. Цілий день на місяць вила з нудьги. Тебе там шукала. Істинно.

— Годі брехати. Рушаймо. У тебе є батіг? Бо це такі верблюди, що, доки доженемо, — похрипнемо.

Марко, щоб не нести всю дорогу торбину з харчами, примотузив її бикові до рога.

Ще було зовсім темно, коли вони вибралися за Троянівку. В Заячій балці кроків за сто попереду гострозорий Марко помітив биків, що стояли прип'яті до телеграфного стовпа.

— Це Денис, він погнав раніше мене, — зашепотів Марко. — Ану, цить...

Звідкілясь, ніби з-під землі, чулося могутнє хропіння.

— Спить, — засміявся Марко. — Он він. Бачиш? — показав кудись у темряву і звернув на ріллю. У глибокій борозні, вкрившись кожухом, спав Денис. Біля нього, примотаний мотузкою до руки, лежав дробовик.

— Іч, на дичину взяв. Давай украдемо. Хай пошукає, — зашепотів Марко.

— Чекай. Я його інакше.

Тимко поплював у руку, встюжив Дениса по спині так батогом, що кожух аж свиснув.

— Хочеш, щоб у пику дав? — обізвався з-під кожуха Денис.